

Ольга Прачук,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
(спеціальність 013 «Початкова освіта»),
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
e-mail: olgaprachuk1107@gmail.com;
науковий керівник: *Олена Гордієнко,*
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти
та культури фахової мови,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ УМІННЯ СКЛАДАТИ ТВОРИ РІЗНИХ ТИПІВ

У початковій школі навчання української мови – це складний процес, що передбачає врахування різних факторів, пов'язаних із розвитком мовлення учнів. Адже важливим завданням початкової освіти є формування компетентностей, які передбачають не лише знання мовних явищ, а й уміння користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання і розв'язання важливих життєвих завдань. Насамперед варто підкреслити актуальність такого підходу до навчання, що передбачає формування умінь і навичок зв'язного мовлення учнів із позицій категоріальних ознак тексту та функціонально-сміслових типів мовлення (опис, розповідь, роздум).

Питання розвитку зв'язного мовлення досліджувалося у численних працях науковців (М. Ващуленко, С. Дорошенко, А. Зимульдінова, Л. Мацько, В. Мельничайко, М. Пентилюк та ін.). Наукові напрацювання К. Бикової, Л. Порядченко, В. Собко спрямовані на формування в учнів навички будувати тексти-описи; дослідження А. Гелетової, І. Головки вміщують головні аспекти побудови текстів-міркувань, а особливості побудови текстів різних типів висвітлені у працях В. Бадер, О. Глазової, Л. Міненко, Р. Нікольської, М. Орап, Г. Шелехової.

Мета статті – розкрити актуальність проблеми формування у дітей молодшого шкільного віку мовленнєвої компетентності, зокрема, уміння складати твори різних типів; представити загальні рекомендації щодо організації роботи над зв'язним висловлюванням у початкових класах, проаналізувати необхідність врахування психологічних, лінгвістичних та лінгводидактичних чинників у процесі розробки комплексу вправ для розвитку зв'язного мовлення учнів початкових класів, висвітлити методичний аспект побудови ефективного комплексу вправ для навчання дітей молодшого шкільного віку складати твори різних типів, визначити завдання та спрямованість зазначених вправ різних типів.

Варто уточнити, що висловлювання – це текст, що є реалізованим у конкретній ситуації комунікації, це «одиниця повідомлення, якій властива змістова цілісність і яка може бути сприйнятою слухачем у певних умовах мовленнєвої комунікації» [2, с. 301].

Для нашого дослідження важливим є виокремлення лінгводидактикою таких типів висловлювань:

- розповідь – повідомлення про певну подію, що розгортається у часі;
- опис – висловлювання про певну ознаку, властивість предмета чи явища;
- роздум – висловлювання про причину якості, ознаки, події.

Під поняттям «текстотвірні вміння» варто розуміти навички побудови тексту; вміння працювати з текстом; розуміти тему та формулювати основну думку тексту; правильно добирати заголовок, ключові слова [3, с. 35]

Доцільно розглянути систему ключових методичних аспектів розвитку в молодших школярів уміння будувати різні типи текстів. Можна виділити такі основні етапи вказаного процесу:

- учень осмислює зміст тексту; оцінює змістові складники тексту;
- учень виділяє основну думку та ключові слова у тексті.

Результатом такої роботи є набуття школярами вмінь:

- аналізувати, порівнювати тексти;
- планувати навчальні дії відповідно до поставленого завдання;
- редагувати власний текст [4, с. 128].

Важливою частиною методики навчання української мови в початковій школі є формування уміння створювати тексти різних типів. Для цього педагог має насамперед спрямовувати свою увагу на навчання дітей розпізнавати типи текстів, що передбачає уважну, зосереджену роботу учнів над змістом текстів. Учні мають прочитати текст, усвідомлюючи його зміст, згодом дати відповіді на певні запитання, що стосуються змісту тексту. Так у дітей формується уміння аналізувати текст та творче мислення; учні навчаються зосередженості та уважності, відбувається розвиток мовленнєвої та мисленнєвої сфери. Розуміння мети та особливостей побудови текстів різних типів допоможе учням, прочитування та аналіз прикладів таких текстів у подальшому допоможе учням самим складати тексти-розповіді, описи і міркування [1, с. 42].

Зокрема, вже в 1 класі діти ознайомлюються з текстами з елементами міркування, учні 2 класу навчаються порівнювати, зіставляти та протиставляти предмети і явища, у 3-4 класах діти опановують уміння пояснювати причини явищ, називати наслідок, доходити певних висновків. Для дітей цього віку дещо складно виділити ознаки, особливо істотні ознаки предметів та явищ, а це, своєю чергою, призводить до мовних помилок: діти засвоюють слова, не наповнюючи їх змістом. Тому ефективним є постійне створення таких ситуацій для школярів, щоб кожен із них мов змогу відчути радість від своїх розповідей, переказів, повідомлень. Зв'язне мовлення для молодшого школяра – це не тільки навчальна вправа, а й засіб самовираження, предмет

радість – за такої умови опанування монологічного мовлення буде результативним.

Варто виділити такі основні уміння, необхідні для розвитку зв'язного мовлення, які мають опанувати учні початкової школи:

- розгорнуті відповіді на запитання учителя, однокласників та з підручника;
- уміння знаходити в тексті необхідну інформацію, що пов'язується з аналізом прочитаного;
- усний переказ прочитаного;
- перебудова поданого педагогом тексту (вибіркові та стислі перекази, творчі форми переказів);
- усні розповіді, описи, міркування (за картиною, сюжетними картинками, власними спостереженнями, за прочитаним або прослуханим твором тощо).

За рівнем самостійності учнів та творчої спрямованості завдань учні виділяють такі типи вправ, спрямованих на розвиток зв'язного мовлення молодших школярів:

- вправи, які виконуються за зразком педагога (усний або письмовий детальний переказ прочитаного або прослуханого тексту);
- конструктивні вправи (перебудувати поданий педагогом текст, стислий переказ тексту);
- творча робота (переказати текст та придумати його продовження, скласти текст за картиною, за власними спостереженнями, скласти розповідь за сюжетними малюнками тощо) [2, с. 301 – 302].

Педагогові вже з перших етапів шкільного навчання варто звернути особливу увагу на процес формування в дітей навички зв'язно висловлювати думку, адже молодший школяр має осмислити той факт, що для зв'язного висловлювання найважливішими є логічність і послідовність викладу, і це варто показати школярам на прикладах готових текстів.

Дослідниця В. Трунова виокремила такі ключові вимоги до текстів, що можна використовувати як зразки для роботи з розвитку мовлення молодших школярів: текст повинен бути художньо довершеним, невеликим за обсягом, доступним для дитини молодшого шкільного віку за змістом, наповненим

простою та зрозумілою, але багатою мовою, загалом текст повинен бути близьким для дитячого досвіду. Вчена наголошувала на важливості вмілого прочитання вчителем тексту, що буде слугувати чудовим зразком для наслідування правильної вимови та результативним засобом навчання зв'язного мовлення [5].

Для учнів початкової школи має використовуватись саме комплекс вправ – це невіддільний компонент навчання мови, що сприяє отриманню належного результату з розвитку зв'язного мовлення, за умови використання вправ саме комплексного характеру. Важливо, щоб програма навчання молодших школярів розкривала суть тематичної єдності тексту, пояснювала головну думку, межі та місце речень у зв'язному висловлюванні.

Наступним кроком бачиться процес ознайомлення учнів з різними типами тексту, який може передбачати використання таких видів роботи:

- усвідомлення основної мети тексту (опису – дати уявлення про предмет чи явище, людину, перерахувавши його ознаки; розповіді – розповісти про події, дотримуючись причинно-наслідкових зв'язків у частинах тексту; міркування – назвати тезу, основну думку тексту та довести її, навівши певні факти, приклади тощо)
- читання чи прослуховування текстів, здійснення аналізу їх частин та мовних одиниць, притаманних кожному виду тексту;
- перекази текстів різних видів, система вправ, що допоможуть визначити типи текстів, побудова текстів відповідних видів.

Зауважимо, що для ефективного складання творів-описів, розповідей та міркувань необхідно дотримуватись принципу поступового ускладнення завдань у процесі вдосконалення в учнів специфічних навичок, що допомагають засвоїти кожний із названих типів мовлення.

Аналізуючи процес формування в дітей навички складання творів-міркувань, розповідей чи описів, беремо до уваги вправи, що мають розвивальний характер, мають комунікативно-діяльнісний підхід до формування навичок учнів складати твори різних типів.

Таким чином, до комплексу вправ, спрямованих на формування в молодших школярів умінь складати тексти різних типів, включасмо такі:

- *Підготовчі вправи.* Зокрема, словесно-логічні вправи для пошуку явищ, їх причин та наслідків, які пояснюють дітям поняття «явище», «причина», «наслідок». Приміром, учитель ставить запитання: «Як ти думаєш, яка причина того, що взимку вода замерзає? Яка причина того, що крила вітряка крутяться?» Своєю чергою учень повинен розгорнуто відповісти на запитання, називаючи кілька явищ та пояснюючи їх причини. Вправи на пояснення причини явища, вправи на з'ясування наслідку певного явища, приміром: діти повинні назвати кілька причин, які зумовлюють певний наслідок. Такі тренувальні вправи розвивають критичне мислення і мовлення дітей, вчать їх мислити та аргументувати.

- *Вправи, що передбачають читання* школярами невеличких за обсягом фрагментів текстів і характеристику цього тексту. Учні мають давати розгорнуту відповідь, зазначаючи смислові частини тексту, характеризуючи кожний його фрагмент.

- *Тестові завдання* з варіантами відповіді. Виконання таких вправ займає в школярів небагато часу, вправи спрямовуються на те, щоб усі діти змогли повторити та закріпити свої знання.

- *Аналітичні вправи.* Наприклад, учень придумує заголовок до розповіді або опису, порівнює два тексти, відповідає на запитання вчителя, відшукує правильну відповідь у тексті, вибирає найбільш переконливий варіант серед інших прикладів.

- *Конструктивні вправи.* Приміром, учень готує вибірковий або стислий переказ тексту, працює з деформованими текстами, розставляючи частини тексту у правильній послідовності. Застосування конструктивного типу вправ для навчання молодших школярів закріплює в дітей знання про розповідь, міркування та опис, уточнює їх уявлення школярів про аргументацію, закріплює вміння виокремлювати найбільш суттєві ознаки предмета, які під час доведення можуть виступити істотними аргументами.

- *Творчий тип вправ,* для яких властивими є завдання написати текст певного типу (розповідь, опис, міркування, есе). Зокрема, учень складає розповідь або роздум за планом або за

допомогою сюжетних картинок, складає міркування за змістом прочитаного твору; учень пише лист-роздум за поданою темою; учень готує розповідь за певними ігровими ситуаціями. Щодо формування навички складання творчої роботи, то ефективним є використання комплексу творчих завдань, що забезпечують перенесення сформованих вмій на процес складання твору. Варто враховувати складність творчої роботи, адже вона потребує достатнього рівня розвитку дитячої уяви. Насамперед варто навчати дитину складати творчу розповідь із опорою на наочні матеріали, а згодом використовувати словесну основу. Таким чином, розвивається дитяча уява, мислення, оскільки молодші школярі створюють нові образи, спираючись на опановані раніше знання.

Такий комплекс вправ передбачає використання різноманітних мовленнєвих ситуацій, дидактичних ігор та творчих завдань, що сприяють формуванню в молодших школярів вміння складати розповідь, міркування та описи. Педагог у процесі використання вправ повинен підготуватися до того, що в класі є діти, для яких написання різних типів текстів не викликає значних труднощів, але також є і такі діти, яким завдання будуть виявлятися надто складними. Таке явище є природним, адже процес розвитку текстотвірних умінь в учнів початкової школи може відбуватися неоднаково і вимагати певного часу. У такому разі дітям можна запропонувати насамперед написати план тексту і скласти розповідь за підготовленим планом. Згодом можна запропонувати дітям створити текст за поданим планом відповідно до своєї розповіді [1, с. 43 – 44].

Зазначимо, що вправи – це провідний метод формування навичок дитини молодшого шкільного віку складати тексти різних типів, що надає їй можливість розвинути мовленнєву компетенцію. Доходимо висновку, що головним завданням з боку методичної реалізації формування в молодших школярів навички будувати різні типи текстів є розробка ефективних вправ, які педагог може використовувати під час уроку. Одним із найбільш важливих елементів підготовки до уроку є правильний добір вправ або ж їх самостійна розробка педагогом,

що може значно покращити рівень сприйняття навчального матеріалу.

Отже, проблема розвитку зв'язного мовлення учнів початкової школи – це одна із найбільш актуальних проблем лінгводидактики. Монологічне мовлення – об'єктивний показник не тільки мовленнєвого, а й у цілому розумового розвитку молодших школярів. Серед важливих завдань педагога на уроках української мови є насамперед навчання учнів самостійно складати тексти різних типів. Така робота розвиває в дітей культуру мовлення, підвищує загальний інтелектуальний рівень учнів, закріплює вже набуті корисні навички й відкриває можливості для опанування нових.

Список використаних джерел

1. Дубовик С., Перепелиця Л. Формування в учнів початкової школи вміння будувати різні типи текстів. *Молодий вчений*, 2021. № 4 (92). С. 41–45.
2. Луцан Н. І. Лінгводидактичні засади розвитку вмінь будувати висловлювання у молодшому шкільному віці. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. *Педагогічні науки*. 2017. № 4. С. 300–304.
3. Пономарьова К. І. Реалізація змістових ліній початкового курсу мовно-літературної освіти в 2-му класі. *Учитель початкової школи*. 2019. № 3(70). С. 6–11.
4. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови : посібник. Київ: Конві прінт, 2020. 88 с.
5. Трунова В. А. Розвиток мовлення молодших школярів в умовах білінгвізму. Київ: Вища школа, 2001. 96 с.